

Оксана Вашуленко,
науковий співробітник відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Диференційований підхід до формування навички читання у букварний період навчання грамоти

У статті розкрито особливості диференційованого підходу до формування навички читання першокласників. Визначено етапи упровадження диференційованого підходу, зосереджено увагу на особливостях його організації.

Ключові слова: диференційований підхід, зовнішня диференціація, внутрішня диференціація, способи та засоби диференціації, різнорівневі завдання.

Вашуленко О.В. Дифференцированный подход к формированию навыка чтения в букварный период обучения грамоте

В статье раскрыты особенности дифференцированного подхода к формированию навыка чтения первоклассников. Определены этапы внедрения дифференцированного подхода, сосредоточено внимание на особенностях его организации.

Ключевые слова: дифференцированный подход, внешняя дифференциация, внутренняя дифференциация, способы и средства дифференциации, разноуровневые задания.

Vashulenko O. V. A Differentiated Approach to the Formation of the Reading Skills in the ABC Period of Teaching Literacy

In the article, the peculiarities of the differentiated approach to the formation of the first grade pupils reading skills were studied. The stages of the differentiated approach implementation were defined; a special attention was paid to its organization features.

Keywords: differentiated approach, external differentiation, internal differentiation, ways and means of differentiation, multi-level tasks.

*«До кожного учня треба підійти,
побачити його труднощі, кожному
необхідно дати тільки для нього
призначене завдання».*

В.О. Сухомлинський

Одним із пріоритетних завдань сучасної школи є створення необхідних і повноцінних умов для особистісного розвитку кожної дитини. Тому в процесі навчання грамоти важливо враховувати вміння, набуті дітьми в дошкільному віці. Адже до школи приходять діти шестирічного віку, які вже певною мірою навчені читати. Однак, якщо в міських школах кількість таких учнів переважає, то в сільських школах їх значно менше, а то й взагалі немає. Крім цього, кожна дитина має свої риси характеру, свій темперамент, рівень розвитку пізнавальних процесів (сприймання, увага, мислення, пам'ять та ін.). Відповідно учні по-різному сприймають і засвоюють навчальний матеріал.

З огляду на це учитель має забезпечити достатнє навчальне навантаження тим учням, які певною мірою уже вміють читати, і тим, хто тільки опановує цей процес, а також зробити заняття цікавими, різноманітними й очікуваними завдяки відповідно підібраним вправам і завданням, ілюстративному та мовленнєвому матеріалу.

Таким чином, різний рівень підготовки першокласників потребує диференційованого підходу до формування навички читання. Ця проблема є актуальною в методиці навчання грамоти. Вирішити її покликані сучасні педагогічні технології, зокрема – технологія диференційованого підходу до формування навички читання.

Реалізація диференційованого підходу дає можливість створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень матиме рівні можливості для успішного формування й удосконалення навички читання, відчуватиме свою успішність, інтелектуальну спроможність, що зробить продуктивним сам процес навчання.

Диференційований підхід на уроках навчання грамоти – це така організація навчально-мовленнєвої діяльності першокласників, яка відбувається з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей в оволодінні навичкою читання й реальних навчальних можливостей кожного учня, шляхом застосування доцільних способів керівництва навчальним процесом, інтеграції різноманітних форм, методів, прийомів, засобів навчання, адаптованих до індивідуально-психологічних особливостей учнів у процесі навчання грамоти.

Однією з особливостей диференційованого підходу до навчання читати є поєднання зовнішньої (навчання в групах, які комплектуються за рівнем сформованості навички читання) і внутрішньої (різноманітні завдання з читання для різних груп учнів) диференціації, індивідуальне навчання здійснюється всередині кожної групи, з огляду на індивідуально-психологічні особливості кожного учня (рис. 2) (А. Саржанова, Г. Квасних). Таким чином, диференційований підхід до формування навички читання має системний характер.

Рис. 2. Індивідуально-диференційований підхід до формування навички читання першокласників

Організація вчителем індивідуально-диференційованого підходу до формування навички читання у букварний період навчання грамоти охоплює кілька етапів (рис. 3).

Рис. 3. Етапи організації рівневої диференціації у процесі формування навички читання у букварний період навчання грамоти

Серед науковців не існує єдиного погляду на те, які саме індивідуальні особливості учнів слід ураховувати вчителям у процесі реалізації ними індивідуально-диференційованого підходу. Оскільки під час навчання читати вирішальна роль належить спеціальним здібностям першокласників, їхнім індивідуальним і навчальним можливостям (рівень знань і вмінь, розвиток уваги, мислення, пам'яті та ін.) учнів, при об'єднанні їх у групи необхідно враховувати такі чинники: загальна дошкільна підготовка (рівень сформованості знань і вмінь) і рівень розвитку, реальні навчальні можливості першокласника, ставлення до навчання, темп навчальної роботи та якість учіння, пізнавальний інтерес, характер мислення.

Крім того, розвиток навички читання характеризується загальним розвитком мовлення, фонематичного слуху, зорового сприйняття, уваги, пам'яті; дотриманням орфоепічної вимови; мірою оволодіння смисловою (усвідомленість) і технічною сторонами читання (спосіб читання, правильність, виразність, темп).

Отже, під час розподілу учнів на групи, вчителем береться до уваги початковий рівень, з яким діти прийшли до школи, й індивідуально-психологічні якості особистості школяра. Наприклад, враховуючи спосіб читання, доцільно розподілити першокласників за такими групами:

- 1) учні, які не вміють читати;
- 2) учні, які читають побуквеним способом;
- 3) учні, які вміють читати складами;
- 4) учні, які вміють читати цілими словами.

Виокремлення типологічних груп може здійснюватися по-іншому. Усе залежить від загального рівня навчальних можливостей класу. Наприклад, учні можуть об'єднуватися в групи за такими показниками: 1) рівень розвитку пізнавального інтересу; 2) рівень научуваності – здатності до учіння; 3) рівень предметних знань і вмінь; 4) рівень розвитку психічних властивостей (сприйняття, увага, пам'ять та ін.).

Умовний розподіл учнів на групи у процесі оволодіння навичкою читання дає можливість учителеві добирати різнорівневі завдання для відпрацювання смислової й технічної сторони читання щодо кожного букварного тексту, обґрунтовано й перспективно використовувати диференційовані завдання для вчасної і необхідної коригувальної роботи з різними групами дітей, застосовувати різні форми педагогічної підтримки й заохочення.

Слід узяти до уваги, що протягом навчального року групи не залишаються постійними. Наприклад, під час навчання діти, які прийшли до 1 класу, не вміючи читати, можуть «вирівнятися» з тими, які вміли читати до вступу в школу і навіть здобути кращі результати в оволодінні навичкою

читання. Тому вчитель має постійно вивчати рівень сформованості навички читання з урахуванням усіх її характеристик для коригування груп та добору диференційованих завдань.

Для успішного здійснення диференційованого навчання на уроках навчання грамоти вчителю необхідно знати педагогічні умови ефективного навчання молодших школярів читати. Серед них: позитивна мотивація навчання; урахування психолого-педагогічних особливостей засвоєння навчального матеріалу та психолого-фізіологічних процесів, що відбуваються під час формування знань, умінь і навичок у молодших школярів; передбачення труднощів, які можуть виникати в дітей у процесі оволодіння навичкою читання; використання раціональних технологій навчання; доцільна диференціація змісту та творча діяльність кожного учня з урахуванням індивідуальних характеристик і розвитку; застосування системи індивідуально-диференційованих завдань з метою вдосконалення навички читання та організації самостійного читання школярів; урізноманітнення способів реалізації індивідуальної, парної та групової роботи; стимулювання самоконтролю та самовдосконалення в читанні (М. Вашуленко, О. Савченко, Т. Суржук).

Відповідно до відмінностей між учнями й кількістю їх у групах організовується діяльність учнів за допомогою різних способів та засобів реалізації диференційованого підходу.

Способи реалізації диференційованого підходу до учнів у навчальному процесі визначаються такими основними показниками: застосування з часу до часу (на уроці чи поза уроком); послідовністю застосування (на всіх чи окремих етапах навчального процесу); добором дидактичного матеріалу: якісним, що визначається характером навчальних завдань; кількісним – додатковий матеріал як для сильних, так і для слабких учнів; характером навчання – коригувальне, поглиблене вивчення програмового матеріалу та ін. (О. Корсакова).

Основним засобом рівневої організації оволодіння першокласниками навичкою читання на уроках навчання грамоти є диференціація:

- навчальних завдань за змістом (за ступенем складності: репродуктивні, продуктивні, творчі; за обсягом: зменшення або збільшення кількості завдань);
- джерел навчального матеріалу (підручник, навчальний посібник, дидактичний матеріал, довідкова література та ін.);
- форм організації навчальної діяльності (фронтальна, групова, парна, індивідуальна, на вибір);
- темпу оволодіння навчальним матеріалом;
- обсягу та характеру допомоги, яка надається під час виконання роботи (максимальна, часткова, мінімальна);
- методів контролю та корекції навчальних досягнень учнів.

Серед провідних засобів рівневої диференціації визначено диференційовані навчальні завдання (С. Логачевська, О. Савченко, П. Сікорський, І. Унт). Система різнорівневих завдань для формування й удосконалення навички читання має будуватися на сукупності таких принципів: *дидактичного* (науковість, послідовність, доступність, систематичність) – урахування етапу навчання, добір адекватних методів, прийомів, засобів навчання залежно від досягнутого рівня читацької навички; *лінгвометодичні* – одиниці читання; *психологічного* – урахування рівня розвитку пам'яті, уваги і мислення першокласників, що забезпечує максимальну індивідуалізацію у навчанні читати. А також спеціальних принципів для формування навички читання:

- принцип орієнтації змісту завдань на мету й очікуваний результат конкретного періоду навчання (формування й удосконалення навичок читання);
- принцип урахування характеру мисленнєвої діяльності учнів (репродуктивний, конструктивний, творчий); обсягу і складності тексту;

- принцип етапності і послідовності у формуванні навички читання (від техніки читання до осмислення й аналізу художнього тексту).

Відповідно до цих принципів завдання диференціюються: за періодами навчання (добукварний, букварний, післябукварний); за навчальною метою (техніка читання й осмислення прочитаного тексту); за характером мисленнєвої діяльності, обсягом і складністю тексту, який учень читає.

Наприклад, у букварний період навчання грамоти для кожної групи учнів можна визначити мету, відповідно до якої добиратимуться різнорівневі завдання (рис. 4).

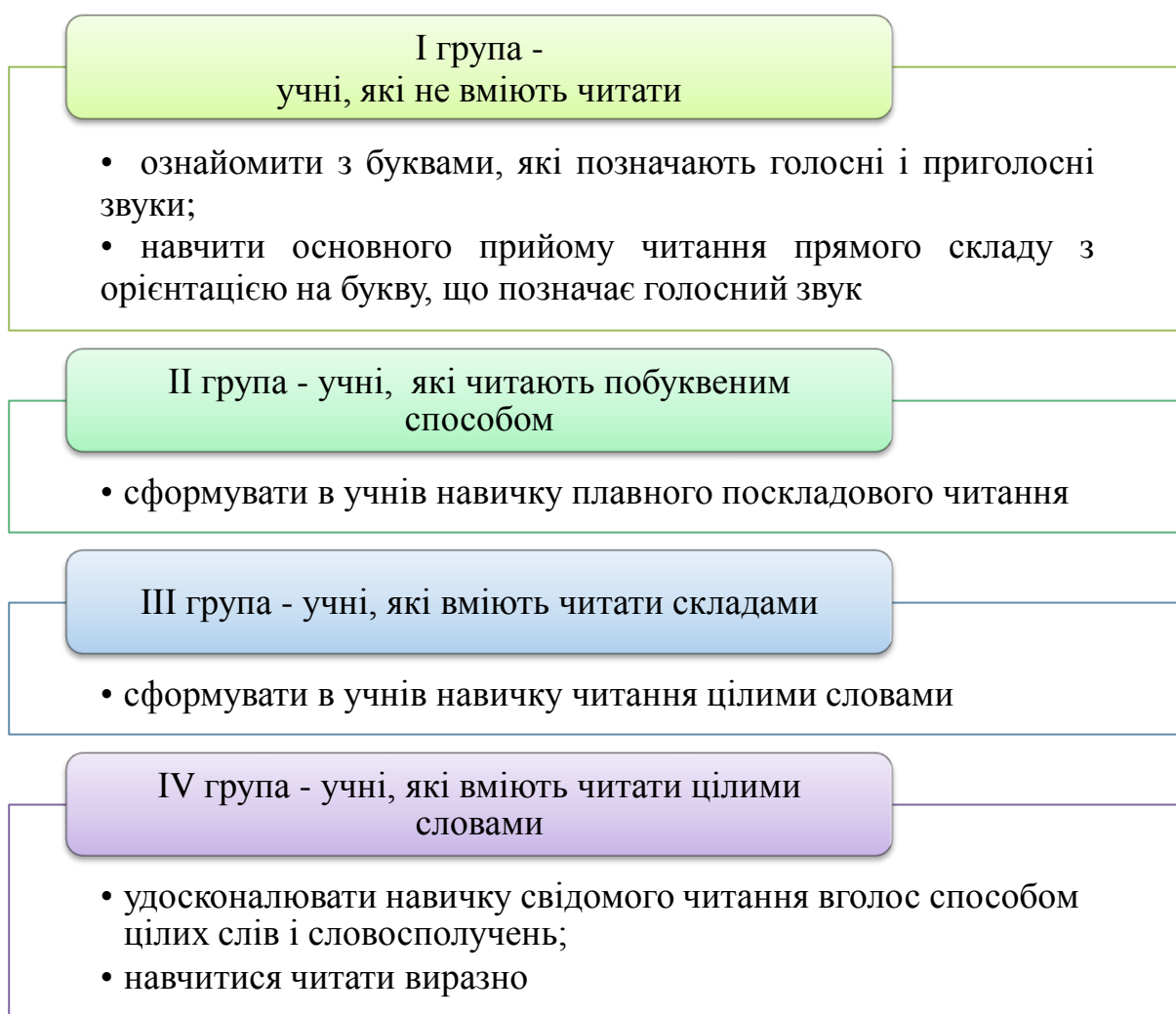

Рис. 4. Типологічні групи учнів розподілені за способом читання та мета диференційованих завдань у букварний період навчання грамоти

Одночасно доцільно використовувати систему різнорівневих завдань для розвитку пам'яті, уваги і мислення. Виконуючи ці завдання і переходячи з одного рівня складності до іншого, учень оволодіває такими мисленнєвими операціями, як аналіз, синтез, узагальнення, класифікація.

Для більш ефективної роботи на уроці доцільно розсадити учнів так, щоб було зручно швидко і чітко розподіляти завдання відповідно до їхньої підготовки. Навчальний матеріал для формування вмінь читати потрібно добирати таким чином, щоб він відповідав темі й меті уроку (сторінці підручника), але розподілявся відповідно до можливостей кожного учня. Цей принцип добору матеріалу відноситься також до демонстраційних таблиць, роздаткових матеріалів, книг для читання (буквар, супутник букваря). На уроці необхідно застосовувати додатковий матеріал, який доступний сильним учням, але містить елементи, складні для слабопідготовлених дітей. Постійне включення такого матеріалу на різних етапах уроку розширює можливості читання учнів, сприяє розвитку навички свідомого читання, запобігаючи механічному запам'ятовуванню змісту сторінки підручника.

Організуючи диференційоване навчання, учитель повинен планувати поєднання різних форм роботи: фронтальну, групову, парну, індивідуальну.

Групова форма організації навчання передбачає роботу вчителя з групою учнів у той час, коли інша група працює самостійно. Відомо, що першокласники ще не володіють навичкою самостійної роботи, тому з перших уроків особливу увагу слід приділяти формуванню цих навичок. Це відбувається поетапно:

- 1) усі учні отримують однакове завдання для самостійної роботи. При цьому послідовність його виконання пояснюється учителем;

- 2) одна група виконує завдання самостійно, а іншій групі вчитель пояснює послідовність виконання того ж завдання;

- 3) різні групи отримують різні завдання для самостійної роботи, учитель дає роз'яснення лише окремим учням.

Бажано, щоб на кожному уроці учні отримували завдання для самостійної роботи, які поступово ускладнюються для всіх груп. Учні, які тільки опановують процес читання, отримують усе складніші доступні їм тексти. Учні, які вже мають достатньо сформовану навичку читання, читають на уроці значно більший обсяг текстів за рахунок додаткового матеріалу.

Диференційований підхід на уроках навчання грамоти може здійснюватися на таких етапах уроку:

- на етапі сприймання і первинного усвідомлення нового матеріалу, осмислення зв'язків і відношень в об'єктах вивчення (рідко, оскільки для учнів, які певною мірою вміють читати, цей етап є важливим у сенсі повторення);

- на етапі відтворення і корекції опорних знань, перевірки вміння застосовувати їх у практичній діяльності;

- на етапі закріплення здобутих знань;

- на етапі застосування учнями знань і дій у стандартних умовах для вироблення навичок (тренувальні вправи);

- на етапі узагальнення і систематизації знань, застосування їх у різних ситуаціях;

- на етапі творчого перенесення знань і навичок у нові чи змінені умови для формування вмінь (творчі вправи);

- на етапі повторення знань і вмінь учнів шляхом застосування учнями знань і вмінь у стандартних і в змінених (нестандартних) умовах.

Диференційований підхід до навчання передбачає використання відповідних дидактичних матеріалів: карток, спеціальних навчальних таблиць, плакатів і схем тощо; додаткових навчальних посібників («Супутник букваря» та «Зошит з читання», які разом із «Букварем» сприятимуть індивідуалізації та диференціації навчання).

Обов'язково потрібно здійснювати перевірку виконаної роботи. Доцільно це робити одночасно в усіх учнів, щоб вона збагачувала їх знаннями. Під час перевірки виконаного завдання важливо звертати увагу не

лише на кінцевий результат («правильно», «неправильно»), а й на спосіб діяльності, яким він був досягнутий. Це вчить дитину аналізувати, міркувати, узагальнювати.

Наводимо фрагмент уроку з використанням диференційованого підходу на основі матеріалу підручника «Буквар» (автори М. Вашуленко, О. Вашуленко), навчального посібника «Зошит з читання» (автори М. Вашуленко, О. Вашуленко) та зразки завдань для забезпечення диференційованого підходу на уроках навчання грамоти (читання).

Тема уроку. Звук [м]. Позначення його буквою М м («ем»). Перехід до читання прямих складів типу злиття *пг*.

1. Фронтальне пояснення навчального матеріалу учням класу.
2. Підготовчі артикуляційно-слухові вправи:
 - виділення виучуваного звука зі скоромовки (для всіх учнів);
 - активне вимовляння виділеного звука, спостереження за його артикуляційними особливостями (якими мовними органами і в який спосіб створюється перешкода на шляху струменя видихуваного повітря – для всіх учнів);
 - віднесення виділеного звука до приголосних, позначення його фішкою (для всіх учнів);
 - вправи на впізнавання звука [м] у заданих учителем словах, за предметними малюнками, виставленими на дошці (на цьому етапі дітям III і IV групи можна давати складніші слова);
 - вправи на визначення місця звука [м] (на початку, в середині, в кінці або відсутній) у словах, які вимовляє вчитель (на цьому етапі дітям III і IV групи можна давати складніші слова);
 - добір учнями слів зі звуком [м] у різних позиціях (учні I і II групи виконують завдання під керівництвом учителя, а III і IV групи – самостійно);
 - синтетичні вправи зі звуком [м]:

для учнів I і II групи

Злийте звук [м] зі звуком [а] –

для учнів III і IV групи

Дібрати слова із утвореним

(ма), зі звуком [и] — (ми), зі звуками [е], учнями I і II групи складом.
[о], [у] – (ме, мо, му).

- аналітичні вправи:

для всіх учнів

Назвіть звуки, які ви чуєте і вимовляєте в таких злиттях: *мо, му, ме, ми, ма* (колективно);

для учнів I і II групи

Повний звуковий аналіз слів
мак, миша, мухомори з опорою на схеми
в букварі. Виокремлення в цих словах
злиттів зі звуком [м] – *ма, ми, му*.

для учнів III і IV групи

Повний звуковий аналіз
запропонованих учителем слів
без опори на схеми.
Виокремлення в цих словах
злиттів зі звуком [м].

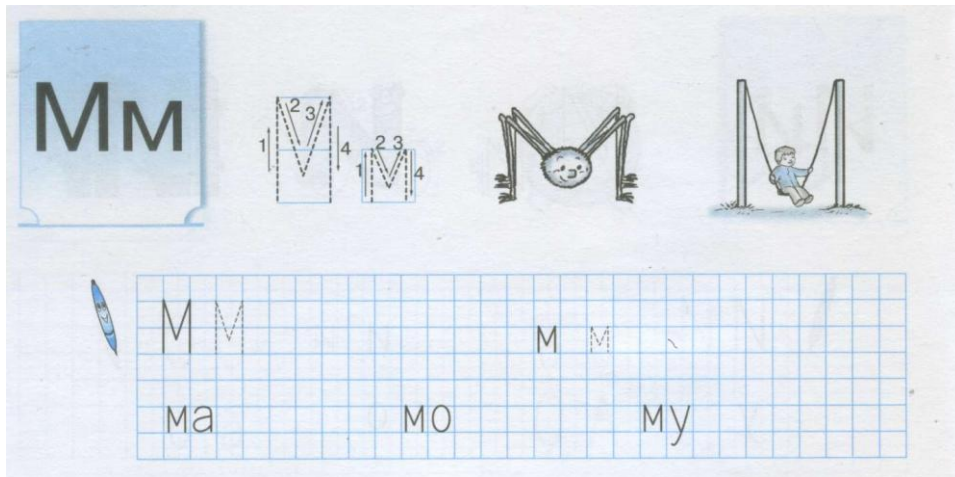
3. Ознайомлення з буквою *М, м* (повторення для учнів III і IV групи).

1) Учитель показує букву, якою позначається на письмі звук [м], повідомляє її назву – «ем», звертаючи увагу учнів на те, що сьогодні вони вперше знайомляться з буквою, яка називається не так, як відповідний звук. Зіставляються велика й мала букви за формою (однакові) та розміром (різні). Учитель показує місце букви *М м* у касі розрізної азбуки, поміщає її у відповідну кишеньку.

2) Виконання завдань у зошиті з читання¹ (с. 16):

- вправи на асоціацію «На що схожа буква м?» (для всіх учнів);
- друкування в зошиті букви *м* та складів з нею (для всіх учнів).

¹ Зошит з читання: навч. посіб. для 1 кл. / М.С.Вашуленко, О.В.Вашуленко. – 2-ге вид. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2014. – 48 с.

4. Підготовка до читання прямого складу учнів I і II групи.

У цей час діти III і IV групи виконують самостійно завдання в зошиті.

5. Вправи з читання за букварем (с. 30).

1) Колективне читання складів у стовпчику. Далі учні I і II групи відпрацьовують читання складів, а учні III і IV групи позначають їх фішками.

2) Читання складів на кульках, які тримають хлопчик і дівчинка. Далі учні I і II групи відпрацьовують читання складів, а учні III і IV групи позначають їх фішками. Тут можна запропонувати учням і такі завдання:

- спочатку читають учні III і IV групи, а потім I і II;
- склади на кульках, які тримає дівчинка, читають дівчатка, а ті, що тримає хлопчик, – хлопчики.

3) Читання слів, поданих у стовпчику.

4) Читання речення *Ми у мамі.*

Колективне читання речення.

Далі:

учні I і II групи

індивідуально вправляються
у читанні речення

учні III і IV групи

будують графічну модель
речення

Колективна робота. Переставити слова в реченні й утворити нове речення.

Далі учні III і IV групи друкують це речення в зошиті й пропонують учням I і II групи прочитати його.

6. Бесіда за ілюстрацією (колективна робота).

7. Читання тексту.

1) Читання тексту вчителем.

2) Колективний аналіз-читання кожного речення.

3) Повторне читання тексту (колективне, по рядах, індивідуальне).

Для сильних учнів можна запропонувати виконати такі завдання в зошиті.

Назвіть зображені предмети. Скільки звуків у кожному слові? З'єднайте малюнок з відповідною схемою.

Знайди та обведи такі букви, як у хмаринці.

7. Підсумок уроку.

Зразки завдань для забезпечення диференційованого підходу

1. Прочитай слова на картці. Знайди й обведи олівцем зайве слово.
Навчися швидко читати ці слова.

МИЛО
МИЛО
МИЛО
МИЛА
МИЛО
МИЛО
МИЛО
МИЛО

ЛИЛА
ЛИЛА
ЛИЛА
ЛИЛА
ЛИЛА
МИЛА
ЛИЛА

2. Прочитай обведене слово. Знайди ще такі слова серед інших і обведи.

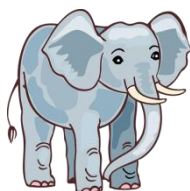
 МИЛО

мало малі
 мала
мила мама
МИЛО мали
 МИЛО
мамо лила
МИЛО

 ЛИМОН

малина ламала
ліана млин
ЛИМОН малина
мама
МИЛО мали
 МИЛО
мамо лила

3. Прочитай слова. З'єднай стрілкою кожне слово з відповідним малюнком.

слон
слива
насос
ананас

4. Прочитай слова. Вибери й обведи будь-яке слово.

СОВА

САНИ

СІНО

СИЛА

Знайди й підкресли це слово в таблиці.

СИЛА	СОВА	СІНО	САНИ	СОВА
СОВА	САНИ	СИЛА	САНИ	СІНО
СІНО	СИЛА	СІНО	САНИ	СОВА
САНИ	СІНО	СИЛА	СОВА	СИЛА

З поданих складів утвори слово, яке ти вибрав (зафарбуй кружечки під потрібними складами).

СО	СА	СІ	СИ	ВА	НИ	НО	ЛА
○	○	○	○	○	○	○	○

5. Прочитай сполучення букв. Знайди серед них слова і підкресли їх.

НОМ	МАК	КУМ	ВІК
ЛОМ	НАК	НУМ	СІК
ВОМ	ЛАК	СУМ	ЛІК
СОМ	ВАК	ВУМ	НІК

6. Прочитай склади. З'єднай їх стрілкою так, щоб утворилися слова.

ру	ва
кі	ра
ро	ка
со	но
но	са

7. Прочитай уголос слова у стовпчиках. З'єднай стрілкою однакові слова.

клас	•	•	сумка
сокіл	•	•	квас
вінок	•	•	коник
квас	•	•	віник
сосна	•	•	сокіл
віник	•	•	калина
сумка	•	•	клас
смола	•	•	сосна
коник	•	•	вінок
калина	•	•	смола

8. Назви сере букв слова – назви птахів. Підкресли їх і прочитай уголос.

Варто зазначити, що епізодичне використання диференційованих завдань не дасть бажаного результату. Тільки систематичне, поетапне використання диференційованих завдань дасть позитивний результат (С. Логачевська, О. Савченко).

Отже, для успішного здійснення диференційованого навчання читати першокласників вчителів необхідно: 1) передбачати труднощі, які можуть виникати в учнів під час засвоєння того чи іншого матеріалу; 2) враховувати загальну готовність своїх вихованців до наступної діяльності, тобто рівень сформованих знань, здатність самостійно працювати, ставлення до роботи; 3)

використовувати в системі диференційовані завдання індивідуального та групового характеру; 4) проводити перспективний аналіз: для чого плануються завдання, чому їх треба використати на цьому етапі уроку, як продовжити роботу на наступних уроках; 5) застосовувати різні форми педагогічної підтримки і заохочення дітей до самостійних зусиль (О. Савченко).

Література

1. Логачевська С.П. Диференціація у звичайному класі [Текст]: посібник для вчителів, методистів, студентів / С. П. Логачевська. – К.: [б.в.], 1998. – 288 с.
2. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти [Текст]: підручник для студентів вищих навчальних закладів / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
3. Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання. – Л.: Сполом, 2000. – 421 с.
4. Суржук Т.Б. Індивідуально-диференційований підхід у навчанні читати молодших школярів // Нова педагогічна думка. – 2005. – №1. – С. 68–73.
5. Унт И. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М.: Просвещение, 1990. – 173 с.